

Нэр томъёог оновчтой хэрэглэх нь сайн орчуулгын нэг үндэс

А.Цэрэнчулуун²⁵

Алив нэг хэлнээс нөгөө хэлнээ орчуулагч тухайн хоёр улсын хэлийг сайн эзэмшсэн, зан заншлыг сайн мэддэг байхаас гадна орчуулгатаа нэр томъёог зөв зохистой хэрэглэдэг байх нь чухал.

Товч агуулга: *Хэл яриа бол хүмүүн төрөлхтний бусдаас ялгарах гол зүйл, хэл яриа гэдэг ойлголт, утга санааг илэрхийлэх, хоорондоо харилцах, хэрэгслийн тогтолцоо. Хүний гурав хүртэлх насандаа ямар нэгэн хичээлд тусгайлан суулгүйгээр аяндаа сурсан хэлийг **төрөлх хэл** буюу эх хэл гэнэ. Тухайн хэлийг сурч байгаа хүмүүсийн эргэн тойронд байгаа эцэг, эх; ах, дүү, цуг тоглодог найз нар, радио, телевизийн нэвтрүүлэг зэрэг нь **хэл сурах орчин**, аливаа хэлийг хэрхэн сурахад хэлний орчин онцгой үүрэгтэй.*

Улс хөгжиж, эдийн засгийн шинэ салбар буй болж, шинэ техник, технолог нэвтрэхийн хэрээр, хүн ард нь нарийн мэргэжлийг гүнзгий судлах бүр тухайн хэл ярианд харийн үг орж ирж, шинэ нэр томъёо буй болж эх хэл маань шинэ үг, хэллэгээр баяжиж байдаг нь жам ёс буюу.

Эх хэлний хатуу бодлого байхгүйгээс хэл булингартан, харь хэлний дүрмээр ярьж бичих, харь үгийг адил дуудлагтай монгол үгтэй хольж хутгах, төрөлх хэлний үгийнхээ утгыг алдагдуулан эх хэлээ булингартуулж байна гэвэл тийм ч их дэгсдүүлэг биш болох биз ээ?

Хүүхдийг хар багаас нь харийн хэл сургах гэж шамдаад эх хэлээ хоёрдугаарт тавьдаг болсноос сүүлд монгол хэлээ сурсан нь гадаад хэлний дүрмээр монгол үгээ хэлхэн ярих, хоёр хэлний дүрмийг хольж хутгах болж байна. Ийм хүмүүсийн өсөхөөс сурсан харийн хэл нь төрөлх хэл нь болж байна. Эдгээр хүмүүс харийн хэлээр хэдий цэвэрхэн ярих ч, монгол хэлээ сайн мэдэхгүйгээс орчуулах, хэлмэрчлэх чадвар мөхөс хүмүүс буй болж байна.

Эх хэлээ аврахын тулд нэр томъёоны комиссыг зохих ёсоор нь ажиллуулан, харь үгийн алийг нь орчуулах, алийг нь хэвээр авч хэрэглэхийг зохицуулах, нарийн мэргэжлийн хүрээний тайлбар толь гарах, кирилл монгол хэлний дүрмийг нэг мөр болгон бүх сургууль, яам, албан байгууллага, үйлчилгээний газарт мөрдүүлэх, хаягийг журамлах хэрэгтэй байна.

Мөн монгол хэлээ авч үлдэе гэвэл харь хэлийг ерөнхий боловсролын сургуулийн дунд ангиас хүүхэд эх хэлдээ зүгширч эхлэхээр заадаг болбол зүгээр мэт санагддаг. Эх хэл дээрээ дөрөөлж, харийн хэлийг сурах нь зүй.

25 Орчуулагч, судлаач

Түлхүүр үг: *Хэл яриа, төрөлх хэл, хэл сурах, хэл сурах орчин, нэр томъёоны комисс, нутагших, ондооших, харь үг, үгийн утга ондооших*

Хэл яриа бол хүмүүний бусад амьтнаас ялгарах гол зүйл.

Хэл гэдэг нь хүний ерөнхий ойлголт, үзэл бодол, утга санаа зэргийг илэрхийлж хоорондоо харилцахад хэрэглэдэг дохио зангаа, дүрэм зүй, тэмдэглэгээ, дуудлага, үг зэргийг бүхэлд нь хамруулсан систем юм. **Фердинанд де Саушюр** нь анхлан хэл судлалыг кодчилон судалж, шинжлэх ухааны түвшинд авчран нийтэд хүргэсэн байна.

Төрөлх хэл

Эх хэл буюу төрөлх хэл гэдэг нь өсөхөөс ямар нэгэн хичээлд тусгайлан суулгүйгээр сурсан хэл болой. Тухайн хүүхдийг хэлд ороход түүний орчны хүмүүсийн ярьж байсан хэл нь түүний төрөлх хэл болмой. Төрөлх хэлээ хүн ямар ч зовлонгүйгээр аяндаа сурна. Тэгэхдээ тэр орчныхоо хүмүүсийн нэгэн адил хэмжээнд сурна. Төрөлх хэлийг хүн гурав хүртэлх насандаа сурна. Эцэг эх яаж ярьж байна, хүүхэд тийм л хэмжээнд хэл сурна, багш нарын ярих урлагийг суралцагч даган дууриаж эзэмшинэ.

Хэл сурах

Хүүхэд эцэг эх, том хүмүүсийн яриа, телевизийн нэвтрүүлгийг чагнан байж, дууриан хэлж, ярьж байж, өөр хоорондоо ярьж, бичиж дадал олж, сурснаа бататгах журмаар хэлийг сурна. Аливаа хэлийг сурахад тухайн хүний сурах арга барил, оролдлого, авьяаснаас гадна **хэл сурах орчин** чухал нөлөөтэй.

Хүүхэд бүр юм бүхний учрыг олох, юм бүхнийг сурах хэмээн ид хичээж байдаг гурав хүртэлх насандаа төрөлх хэлээ сурна. Хүүхэд эхлээд үг бүрийн учрыг ухааж ойлгохгүй шууд л цээжлээд зөв буруу хэрэглэж эхэлнэ. Яваандаа үг, хэллэгийн учрыг ойлгон, зөв газар нь хэрэглэж, зөв хэлж сурна.

Зарим харь үг манай хэлэнд орж ирж он цагийн уртад нутагшаад эх хэлний үгнээс ялгарахгүй болжээ. Тухайлбал: **гарагуудын нэр** хийгээд **байшин, чийдэн, саван, рашаан гэх мэт** болой.

Гэтэл зарим үг монголд орж ирээд харьцангуй удаж байгаа ч гэсэн нэг л монгол төрхөнд орж өгөхгүй, сандрах ажээ. Тухайлбал: **граж, компьютер, сканер, нөүтбүүк гм** байна.

Аливаа орны залуучууд этгээд хэллэг үүсгэн чамирхан хэрэглэх боловч тэр нь төдий л удалгүй тэр үеэсээ ч өмнө хэрэглэгдэхээ больдог байна.

Харь хэлний зарим үг цагийн урсгалаар орж ирээд, мөн цагийн урсгалаар нутаг буцах нь буй. Жишээ нь өтгөрүүлж, лаазалсан чихэртэй сүүг **“молоко”** хэмээн хэлээд заншиж байснаа орос дэлгүүртэй цуг молоко ч алга болж, түүнтэйгээ цуг **“молоко”** хэмээх үг ч алга болсон билээ.

Оросууд жижиглэн хэрчиж амтлаад өлөн гэдсэнд хийн утаж болгосон мах оруулж ирсэн нь **“колбаса”** хэмээх нэрээ авч ирээд нэгэн хэсэг манай хэлэнд нутагшин **“долоо**

хорийн галбааса” болж айл гэрийн зоогийн ширээнд залардаг байснаа манай улс өөрснөө тэр хүнсний зүйлийг янз бүрээр нь хийдэг болсноос хойш галбааса доош болж, **“хиам”** дээгүүр суух болжухуй.

Нэгэн төрлийн удаан хадгалж болдог давсалсан бяслаг орж ирэхдээ **“сыр”** хэмээх орос нэрээ хөтлөн ирсэн боловч манай хүмүүс нэгэн төрлийн бяслаг байна хэмээн мэдээд **бяслаг** гэх болов.

Үүнээс үзэхэд аливаа хэлэнд харийн үг түүхэн тодорхой үеийн нөхцөл байдал, шашны урсгал, шинэ бүтээгдэхүүнтэй орж ирээд тухайн цаг үе өнгөрөх, тэр бүтээгдэхүүнийг тэр улс үйлдвэрлэдэг болсон үеэс өөрийн оноосон нэртэй болж, нөгөө **“гийчин үг”** маань нутаг буцдаг байна.

Бас хөгжлийн аясыг дагаад төрөлх үг анхны утгаа алдан өөр утгатай болох нь ч буй. Аливаа ажлыг гүйцэтгэх, төр засгийн бодлогыг хэрэгжүүлэх явцыг зохион байгуулдаг бүлэг хүмүүсийг **“удирдлага”** хэмээн нэрлэж байсан бол одоо хөтөлбөрийн дагуу тодорхой ажлыг гүйцэтгэдэг машиныг нэг хөтөлбөрөөс нөгөөд шилжүүлэх түлхүүрийг **“удирдлага”** гэх болжээ.

Өшөө гэдэг үг хорсол, занал гэсэн утгатай агаад өшөө авах, өшөө бодолцох гэсэн утгаар хэрэглэдэг.

Харин орос хэлний **“еще”** гэдэг үг нь ахиад байна уу, өөр байна уу? гэсэн санааг илэрхийлдэг.

Энэ хоёр үг адил төстэй дуудлагатай. Хүмүүс монголоор ярихдаа **“өшөө”** гэдэг үгээ орос хэлний **“еще”** гэдэг үгийн утгаар хэрэглэх болжээ. Ийнхүү монгол хэлний **“өшөө”** гэдэг үг утга нь оросжин **“өөр, ахиад”** гэсэн утга авчээ.

Зохиогч, орчуулагч, хэлмэрч хүн юуны өмнө яруу найртай ярьж, бичих шаардлага тулгарч байна. Сайн орчуулагч, зохиолчийн бичсэн ном уншихуйяа **яруу найртай**, уншихад хээр талаар салхи татуулан мориор давхих лугаа адил болж, бичсэн зүйл нь **утга төгс** нэг уншаад л ой тойнд буух бөгөөд хэрэглэсэн үг, өгүүлбэр хоёрдмол утгагүй **мэдэхүйеэ хялбар** байх болой. Тэгээд сайхан бичвэр ой тойнд амархан бууж, цээжлэхэд амархан байх болой.

Манай зарим сэтгүүлч нар үгийг онож хэлэхгүй, түүнийгээ засаж залруулахгүй болсоор удаж байна. Зүй нь **“харин”** гэдэг үгийг хэлж байгаа санаанаас өөр эсрэг санааг илэрхийлэхэд хэрэглэдэг байтал тухайн санааг өөр зүйлээр бататган илэрхийлэхэд хэрэглэдэг болоод удаж байна. Зүй нь “Харин ч явсны үрээр овоо юм бүтлээ, яваагүй бол зуун задгай, жаран хагархай хэвээр л байх байлаа. Дорж хичээл таслах нь хэвийн үзэгдэл болжээ. Харин бат хичээлээ огт таслахгүй болсон.” гэх утгаар хэрэглэдэг.

Анагаах ухааны номыг анх махчлан орчуулснаас эмнэлгийн мэргэжлийн хүмүүсийн дунд монголжоогүй үг хэллэг буй болоод **“өгөх”** гэдэг үгийг газар сайгүй нэмж хэлж хэрэглэдэг болоод удаж байна. Тухайлбал:

Өвдөхийг - өвдөлт өгөх; туурах – тууралт өгөх; хутгах – хутгаж өгөх; холих – хольж өгөх; дарах – дарж өгөх; төөнөх – төөнөж өгөх гэх зэрэг үгийг өгөх гэдэг үгтэй хамтатгаж хэрэглэх болжээ.

Өвдөж байна уу? гэхийг “Өвдөлт өгч байна уу?” Сайн хутгах хэрэгтэй гэхийг “Сайн хутгаж өгөх хэрэгтэй” гэх хэрэгтэй гэх мэтээр хэрэглэж байна.

Мөн тогооч нар ч “хольж өгч”, “хутгаж өгч”, “тавьж өгч байна”.

Алив хэл хөгжлийнхээ явцад тухай орны гадаад харилцаа хөгжиж, алив хувьсгал гарч, шинэ бараа таваар орж ирэхийн хэрээр тухайн оронд харь үг хэрэглэх явдал хэвийн үзэгдэл болдог бөгөөд зарим үг нутагшин тухайн хэлний үг мэт болох нь байдаг аж. Тэгэхдээ “усыг увал ёсыг нь дагана” гэгчийн үлгэрээр монгол хэлнээ хялбар дуудагдах үг л үлддэг ажгуу.

Мянга гаруй жилийн түүхтэй, монгол бичгээ их гүрний удирдагчийн шаардлага, шахалтаар хаяад, кирилл бичиг авч хэрэглэснээр зарим үгийг яаж бичих учраа ч олохоо больжээ. Яв явсаар зарим үгийг хүн бүхэн үзэмжээрээ бичиж, дур дураараа тайлбарлах болжээ. (**зөвлөгөө, зөвлөлгөө, больё, болоё, сурагч, суралцагч** г.м.)

Даяарчлалаар гадаад орноос хэрэгтэй, хэрэггүй олон зүйл үерийн ус мэт хаалт, боолтгүй орж ирэх болсон орчин үед хэлээ булингартуулалгүй, авч үлдэхийн тулд бид дараах гурван зүйлийг хийж, даруй мөрдөх шаардлагатай мэт санагддаг.

Үүнд:

1. Хэлний нэр томъёоны комиссыг зохих ёсоор нь ажиллуулан давын өмнө шинээр орж ирээд байгаа харь үгийн алиныг орчуулах, алиныг хэвээр хэрэглэхийг ялгаж салган тогтоох, цаашид шинээр орж ирж байгаа үгсийг ямар үгээр орлуулахыг тогтох, оноосон үгийн тайлбар толь гарган нэр томъёоны комиссын гаргасан оноолттой нийцүүлэн шинэчилж байх. Нарийн мэргэжил, шинжлэх ухааны нэр томъёог нэг мөр болгон нэгдмэл нэг үгээр нийтээр хэрэглэж хэвшүүлэх нь алив нэг үгийг хоёрдмол бус утгаар ойлгох болж, оюутан, суралцагч, судлаачдад амар, орчуулагч хэлмэрч нарын ажилд, ялангуяа нарийн мэргэжлийн номыг орчуулахад хялбар болох болой.

2. Кирилл монгол бичгийн дүрмийг нэг мөр болгон бүх шатны сургуулийн хичээлд заан, сонин хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэл, албан бичиг баримт, уран зохиол, орчуулгын номонд мөрдүүлэх шаардлага нэн дуруй гарч байна.

3. Бүх л газар, яам, албан байгууллага, боловсролын байгууллага, компанийн бичиг баримт, зар сурталчилгааг нэгдсэн нэг дүрмээр бичүүлж, бүх газрын хаягийг хэвшүүлэх зайлшгүй шаардлага гарч байна.